УДК 725.963(477.46-22)

Олександр Прядко,
кандидат історичних наук
завідувач науково-дослідного сектору
«Археологічна експедиція» НІЕЗ «Переяслав»

ЛІПЛЯВСЬКА ФОРТЕЦЯ НА р. ЦИБЛЯ

Публікуються маловідомі рукописні плани Ліплявської фортеці датовані 1741-46 рр., авторства Василя Петруліна та Данила де Боскета. Фортеця XVII – XVIII ст. розташовувалася на території с. Ліпляве (Черкаського району, Черкаської області) при броді через р. Цибля. За допомогою рукописного плану Ліплявського мікрорегіону датованим 1746 р. локалізовано місцезнаходження давньоруського городища на березі р. Кривої.

Ключові слова: *фортеця, різночасові пам'ятки, р. Цибля, Ліпляве, рукописний план, уроч. Городище.*

Село Ліпляве – розташоване на лівому березі Дніпра (навпроти правобережного Канева) Черкаського району Черкаської області. Засноване на початку XVII ст. на березі річки Цибля. Ця невелика річка витікала з-під Переяслава і впадала в Дніпро в районі сучасного с. Келеберда, Черкаського району, Черкаської області (Опис…1989, с. 87).

Археологічних пам'яток на території села та поблизу виявлено досить багато (Козюба, Петрашенко 1999, с. 270-275). Серед них виділяються три різночасові городища: 1) «Долудаєв городок» – між селами Ліпляве та Озерище датоване VI – V ст. до н.е. (Роздобудько, Костюк 1998, с. 140-141), 2) давньоруське на березі стариці Дніпра річки Кривої (Макаренко, 1917, с. 6; Петрашенко, Козюба 1999, с. 273-274), 3) городище XVII–XVIII ст. на р. Цибля.

Серед них лише «Долудаєв городок» частково досліджений археологічно та добре локалізувався на місцевості (Роздобудько, Костюк 1998, с. 140-141). Давньоруське городище частково знищене під час будівництва насипу залізниці залишалося найбільш проблематичним для визначення точного місця розташування. Найбільш інформативним що до нього, є короткий опис опублікований М.О. Макаренком: «Городок в 1версту (1 км 60 м – *О.П.)* від хутора Красний Кут по напрямку до м. Канева. Довжина – 80 кроків, форма кругла, поверхня з невеликим пониженням, розорюється, на високому місці, на березі озера Городище. Вал відрізаний течією води. Вхід із сходу. Довжина по колу 240 кроків» (Макаренко 1917, с. 6). В. П. Петрашенко та В. К. Козюба за відсутності точної прив'язки локалізували це городище у південній частині схилу берега від насипу залізниці (Петрашенко, Козюба 1999, с. 268, рис. 94, №123). За наявності детального рукописного плану датованого 1746 р. містечка Ліпляве та його найближчої округи давньоруське городище позначене у вигляді панівного округлого підвищення (рис. 2, А-В). На сьогодні його можливо локалізувати за 185 м на північ від розвилки насипу залізниці, на схилі берега стариці Дніпра річки (заболоченої нині) Кривої (рис. 1, 2). Візуальним обстеженням місцевості підтверджено знищення верхньої частини городища, та розташування на поверхні невідомих нам закинутих споруд, ймовірно промислового призначення.

Третє городище XVII – XVIII ст. в центрі с. Ліпляве залишалося не локалізованим і маловідомим для дослідників. Короткий його опис опублікував В. Вечерський (Вечерський 1996, с. 74). Пам'ятка розташовується на правому березі р. Цибля за 300 м на південний захід від будівлі Ліплявського старостату. Центральним маркером виступає будівля церкви Святого Миколи (рис. 3, 1-2). Точної дати будівництва фортеці ми не маємо, але можемо припустити, що це відбулося після Андрусівського перемир'я 1667 р. Оскільки саме після цієї угоди Лівобережну прикордонну територію підсилили новими фортецями: Козинці, Ліпляве, Прохорівка, Богушева Слобідка, Чехівка, Лялинці та інші, а вже існуючі «модернізували»: Бубнів, Піщане, Гельмязів, Домонтове, Золотоноша, Кропивна, Ірклiїв, Вереміївка, Жовнино, Чигирин-Діброва, Власівка та інші (Ласковский 1865, с. 37). Вже на 20 січня 1672 р. фортеця існувала, оскільки саме цією датою фіксується лист до Переяславського воєводи Андрія Опухтіна, в якому сповіщалося про прибуття баришівського козака Івана Данилова, до переяславського полковника, що в цей час знаходився на заставі в містечку Ліпляві (АЮЗР 1877, с. 628). Для кращого розуміння планової структури укріплень, варто залучити наявні картографічні джерела. Вони зберігаються в Російському державному військово-історичному архіві (далі – РДВІА).

«Примерный план местечку Лепляеву. Подписал кондуктор Василий Петрулин, мая 14 дня 1741 г.» (РДВІА, 1741, ф. 349, оп. 19, д. 161).

Підписано об'єкти: «река Цьбля», «подворки», «пещаная гора», «озеро Солонець», «дорога киевская», «сажень», «кь профиль» (рис. 4).

Нанесено вали та рови фортеці, три брами, заболочену заплаву та ставок на р. Цибля, озеро Солонець, піщані пасма. Позначено забудову в середині укріплень, церкву Святого Миколая, двори села, дороги, рельєф місцевосці, гатку через р. Цибля.

«План малороссийского переяславского полку пограничному сотенному местечку Лепляеву с проектом черными линиями значат как ныне состоят а желтые линии значать какь надлежить укреплять. Сочинен 1746 году» (РДВІА, 1746, ф. 846, оп. 16, д. 22121).

Експлікація: «Надпись» (рис. 5).

А – церковь, В – ворота, С – выходь, Д – новие проектированые реданы, Е – домь поблизости крепости состоят, F – дворы на которые ляжет проектированные оные реданы казаков посполитых, G –знатные домы. От фортификации подполковник Д. де Боскет. Разсматривал №2 Генерал майор Фирац[ы?]. Глухов 22 августа 1752 году.

Підписано об'єкти: «гать для гребли».

«План План малороссийского переяславского полку пограничному сотенному местечку Лепляеву со влежащей вокруг на три версты ситуацией. Сочинен 1746 году» (РДВІА, 1746, ф. 349, оп. 19, д.162-164).

Експлікація: «Надпись» (рис. 2).

А – церковь, В – ворота, С – выходь, Д – внутринее жилье, Е – форштадт и передместье. От фортификации подполковник Д. де Боскет. А оное местечко Лепляевь от границы расстоянием 4 версты.

Підписано об'єкти: «река Днепр», «деревня Решетки», «караул», «бугры пещанные с борь», «дорога к Келеберде», «дорога к каневскому редуту», «дорога к местечку Гельмязова», «дорога к Переяславу», «река Цыбель», «лесь опасно гурєл? сосновой повероста? кирасирских полковь», «масштаб к плану», «№1 Генерал майор Фирац[ы?]».

Нанесено розташування укріплень фортеці в містечку Ліпляве на правому березі р. Цибля. Позначено рельєф місцевості, піщані (еолові) підвищення, дюни, пасма, заліснені та заболочені ділянки, основні дороги, вигин русла Дніпра, село Решітки та форпост поблизу нього з написом «караул». З півночі на південь село розділяє річка Цибля. На схилі берега давньої стариці Дніпра зображено раніше вказане округле давньоруське городище.

Ліплявська фортеця XVII – XVIII ст. за нашими підрахунками мала розміри: довжина – 108 сажень (230,4 м), ширина – 45 сажень (96,0 м). Збудована на правому березі у місці броду через р. Цибля (рис. 6). Прямокутної форми. Центральною домінантною виступала церква Святого Миколая, яку збудували поруч з брамою, що виходила до гатки та комплексу будівель Ліплявського сотника. Укріплення на 1741-46 рр. складались із земляного валу та рову. Проєктом реконструкції передбачалось встановлення частоколу на вершині валу та рогаток перед ровом. Кожна із сторін фортеці, окрім південної доповнені проїзними дерев'яними брамами чотирикутної форми. Назви брам нам не відомі, але судячи з усталеної практики вони називалися відповідно до напрямків шляхів, які вони прикривали.

Уведені до наукового обігу маловідомі рукописні плани Ліплявської фортеці датовані 1741-46 рр. мають цінну інформацію для дослідників фортифікації Дніпровського Лівобережжя. Крім цього, вказані плани детально передають розміри та форму укріплень, які були знівельовані активною забудовою села у XVIII – серед. XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. 1877. IX. Санкт-Петербург: Тип. М. Эттингера.

Вечерський, В. 1996. Плани міст Гетьманщини й національне містобудування. *Пам'ятки України. Історія та культура*. 2., с. 66-77.

Ласковский, Ф. 1865. *Материалы для истории инженерного искусства в России*. Часть III. Санкт-Петербург: типогр. Императорской Академии Наук.

Макаренко, Н. 1917. *Городища и курганы Полтавской губернии*. Полтава. Изд. Полтав. Ученой архив. комиссии.

Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. 1989. К.: Наукова думка.

Петрашенко, В.О., Козюба, В.К. 1999. *Узбережжя Канівського водосховища (каталог археологічних пам'яток).* Київ: Інститут археології.

Примерный план местечку Лепляеву. 1741. РГВИА., ф. 349, оп. 19, д. 161

План малороссийского Переяславского полку пограничного сотенного местечка Лепляеву с проектом. 1746. РГВИА., ф. 846, оп. 16, д. 22121.

План малороссийского Переяславского полку пограничного сотенного местечка Лепляеву с лежащей вокруг на три версты ситуацией. 1746. РГВИА., ф. 349, оп. 19, д. 162-164.

Родобудько, М.В., Костюк, О.В. 1998. Дослідження городища доби раннього заліза на Лівобережжі середнього Подніпров'я. *Археологічні відкриття в Україні 1997-1998.* Київ: Інститут археології.

Список скорочень

РГВИА – Російський державний військово-історичний архів

Oleksandr Priadko,
PhD, Head of the Research Sector
"Archaeological Expedition" NHER "Pereiaslav"

LIPLIAVE FORTRESS ON THE TSYBLIA RIVER

Many archeological sites were found in the village of Lipliave and near its area. There are three hillforts of different times among them. Lipliave hillfort dated the XVII – XVIII centuries is only one which has not been localized and still little-known for researchers. Site is located on the right bank of the Tsyblia River, 300 meters away to southwest from the Lipliave Starosta's building. The building of the Church of St. Nicholas is the central point. Its exact date of erection is unknown. It can be supposed it happened after the Truce of Andrusovo in 1667. Little-known manuscript plans of the Liplava Fortress are published. They were written by Vasyl Petrulin and Daniel de Bosket in 1741-46. Location of the ancient Rus' hillfort on the bank of the Kryva River was found due to these manuscript plans. The little-known manuscript plans of the Lipliave Fortress, dated 1741-46, introduced into scientific circulation, have valuable information for researchers of the fortifications of the Dnipro Left-bank. Besides, these plans described the size and shape of the fortifications in details, which were destroyed by the active village development in the XVIII – middle of the XX centuries.

Keywords: *fortress, sites of different times, Tsyblia River, Lipliave village, manuscript plan, Horodyshche tract.*

Рис. 1. *Супутниковий знімок Ліплявського мікрорегіону: 1 – «Долудаєв городок», 2 – давньоруське городище, 3 – городище XVII–XVIII ст.*

Рис. 2. *Рукописний план округи містечка Ліпляви на 3 версти 1746 р.*
Автор Данило де Боскет:
A, B – розташування на плані давньоруського городища,
C, D – розташування Ліплявської фортеці XVII–XVIII ст.,
E, F – розташування села Решітки та однойменного форпосту підписаного «Караул»

Рис. 3. *Супутниковий знімок Ліплявської фортеці на:*
1 – церква Святого Миколая 2 – контури фортеці, 3 – давнє русло р. Циблі

Рис. 4. *Фрагмент рукописного плану Ліплявської фортеці 1741 р. Автор Василь Петрулін*

Рис. 5. *Фрагмент рукописного плану Ліплявської фортеці 1746 р. Автор Данило де Боскет*

Рис. 6. *Варіант реконструкції Ліплявської фортеці. Малюнок автора*